

νέα

Ευθύνη

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ 1 / ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2010 / 8,5 €

[ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ]

Κώστας Χατζηαντωνίου | Στόν άπέραντο ώκεανό και πάλι

Γιώργος Σεφέρης-Ίωάννα Τσάτσου | Έπιστολές
(παρουσίαση: Μάιλα Γκαρθία Άμορός)

Γιώργος Γεωργούσης | Τά πελασγικά τετράστιχα

Κώστας Άνδρουλιδάκης | Η φιλοσοφία ένώπιον
της πρόκλησης της εποχής μας

Δημήτρης Έλευθεράκης | Δύο ποιήματα

Σταύρος Γιαγκάζογλου | Θεολογία και πολιτισμός

Τζών Ρώλης | Θεωρία του σώματος και της άμαρτίας
Μετάφραση: Βασιλική Τσακίρη

Γιώργος Καρτέρης | Στο πρώτο ραντεβού

Ίωάννα Γαλανάκη | Άραδής

Σταμάτης Πολενάκης | Ψαρόσουπα

[ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ]

Άπό τήν σχεδιά - Εϋγλωττα - Κριτικές

«Τί είναι κοσμοθεωρία» του Μαριάνου Δ. Καράση ~ «Η βαρβαρότητα των καιρών μας» του Διονύση Κ. Μαγκλιβέρα ~ Εϋγλωττα (Γιάννης Β. Κωβαίος) ~ Κριτική βιβλίου (Ηλίας Κεφάλας, Δημήτρης Άγγελής, Άγγελος Μουζακίτης) ~ Κριτική τέχνης (Νίκος Άλ. Μηλιώνης) ~ Θέσεις / Άντιθέσεις (Γιώργος Καστρινάκης) ~ Συνέντευξη (Χάνς Κούνγκ) ~ Όψεις / Άπόψεις (Δημήτρης Μπαλτάς) ~ Ίδέες / Πράξεις (Κώστας Βραχνός) ~ Τό βιβλίό στόν 21ο αιώνα (Μιχ. Π. Δοξιάδης) ~ Δείγματα / Υποδείγματα (Τζών Γκάρντερ)

Σχόλια - Σημειώματα - Ειδήσεις

Έπιστολές
Γ. Σεφέρη - Ί. Τσάτσου

Πρός μία θεολογική θεώρηση τοῦ πολιτισμοῦ

Τό νόημα καί ὁ προορισμός τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ δέν εἶναι ἄσχετος πρὸς τό νόημα καί τόν τελικό προορισμό τοῦ ἀνθρώπου. Κατά τήν ὀρθόδοξη θεολογία, ὅταν ὁ πολιτισμός σέ μία πορεία δημιουργικότητας ἐμπνέεται ἀπό τήν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ στήν κτίση καί στήν ἱστορία, ὁ ἄνθρωπος ἀποκαθίσταται στήν βασιλική, ἱερατική καί προφητική του λειτουργία ἐντός τῆς δημιουργίας, γίνεται ἡ προσδοκία καί ἡ ὄντως ἐλπίδα τοῦ κόσμου. Ἐδῶ ἀκριβῶς θεμελιώνεται ὁ διάλογος θεολογίας καί πολιτισμοῦ ὡς μία διαρκῆς πρόσληψη καί μεταμόρφωση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, «ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς». Ὅπως ἀκριβῶς ὁ Θεός συγκαταβαίνει στό δράμα τοῦ ἀνθρώπου, προσλαμβάνει καί μεταμορφώνει τήν φύση καί τήν ἱστορία τοῦ κτιστοῦ, ἔτσι καί ἡ Ἐκκλησία πορεύεται προσλαμβάνοντας διαρκῶς καί νοηματίζοντας τόν βίο καί τήν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων. Σύμφωνα μέ τό δόγμα τῆς Χαλκηδόνας, ἡ Ἐκκλησία σαρκώνει τό Εὐαγγέλιο τοῦ ἁπαξ ἐνανθρωπήσαντος Χριστοῦ σέ κάθε ἐποχή, «ἐν παντί καιρῷ καί πάσῃ ὥρᾳ», δέν ἀπολιθώνει οὔτε τήν Χριστολογία οὔτε τήν ἀνθρώπινη ὑπαρξη στό ἀρχέγονο παρελθόν τῆς ἱστορίας, ἀλλά διανοίγει τόν κόσμο καί προσανατολίζει τόν ἄνθρωπο πρὸς τά ἔσχατα τῆς Βασιλείας.

«Χρειαζόμαστε θεολογία τοῦ πολιτισμοῦ», κατά τόν Γεώργιο Φλωρόφσκυ, προκειμένου νά κάνουμε λόγο ὄχι μόνο γιά τή σχέση Θεοῦ καί ἱστορίας, ἀλλά καί γιά τίς πρακτικές καθημερινές μας ἐπιλογές καί ἀποφάσεις. Ἡ παράδοση καί ὁ πολιτισμός τῆς Ὁρθοδοξίας δέν ἀναπτύχθηκαν μέ βάση κάποια ἀνυπέρβλητη διεκκυστίνδα μεταξύ ἱεροῦ καί βέβηλου¹, ἀλλά συμπεριέλαβαν ὀλόκληρη τή δημιουργία, τήν καθημερινότητα καί τήν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διήκουσα ἀρχή καί ὁ τρόπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ὑπῆρξε πάντοτε ἡ εὐχαριστιακή πρόσληψη καί ἡ μεταμόρφωση τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρώπου.

Ὡστόσο, σέ ὀρισμένες ἐποχές τό μυστήριο τῆς σωτηρίας καί ἀπολύτρωσης φαίνεται νά συσκοτίζει τό μυστήριο τῆς δημιουργίας, τό ἀέναο αὐτό ἐνδιαφέρον τοῦ δημιουργοῦ γιά τήν πληρότητα καί ἀνακεφαλαίωση τῆς κτίσης. Τονίζεται περισσότερο ἡ ἀκύρωση καί ἡ ὑπέρβαση τοῦ «πεπτωκότος κόσμου», παρά ἡ θεραπεία καί ἀνόρθωσή του, ἡ ἔξοδος ἀπό τήν ἁμαρτία, ἡ ματαιότητα καί ἡ διαφθορά του. Ἡ ἔσχατολογία ἐδῶ, ἀπό ὠδίνουσα πορεία πρὸς τό τέλος καί τήν πληρότητα τῆς Βασιλείας, ἐκπίπτει σέ μία δικανική καί ἐλεγκτική κρίση, σέ μία εἰκονοκλαστική στάση ὡς πρὸς τόν πολιτισμό στό σύνολό του. Στήν πραγματικότητα οἱ τάσεις

1. Βλ. Ν. Ματσούκας, *Πολιτισμός αἵρας λεπτής*, ἐκδ. «Τό Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 2000.

αυτές υποτιμούν ριζικά τόν Χριστιανισμό, μεταβάλλοντάς τον σέ κλειστή θρησκεία μεμονωμένων ατόμων, πού έπιζητούν άπλως τήν άτομική σωτηρία τους, έρήμην του κόσμου καί τής ιστορίας. 'Η ιστορία του Χριστιανισμού έμφανίζει μία σειρά από παρόμοιες τυπολογίες καί στάσεις έναντι του κόσμου καί τής ιστορίας μέ κοινό παρονομαστή τήν άρνηση θετικού νοήματος στον πολιτισμό καί τή δημιουργικότητα του ανθρώπου.

Έπί αιώνες οι χριστιανοί οικοδομούσαν πολιτισμό μέ τήν ισχυρή πεποίθηση ότι συνεργούσαν δημιουργικά στο θέλημα του Θεού. Πορεία σημαίνει άνοιχτούς όρίζοντες καί συνεχή άναμονή καί έτοιμότητα για κάτι καινούργιο. 'Η έσχατολογική προοπτική σημαίνει άνοιχτούς όρίζοντες για τό μέλλον. Έδώ άκριβώς έχει τήν αρχή καί θεμελίωσή της ή άντινομική στάση τής Έκκλησίας έναντι του πολιτισμού. 'Η αιώνια αλήθεια του Χριστιανισμού δέν μπορεί να έξαρτηθεί από τά δεδομένα καί πεπερασμένα σχήματα τής ιστορίας, από ανθρώπινα καί συμπτωματικά πλαίσια. 'Η χριστιανική Άνατολή έμφάνισε στην ιστορική της διαδρομή δυό λύσεις. Άπό τό ένα μέρος έδειξε τήν φυγή στην έρημο καί, από τό άλλο, προσανατόλισε στην οικοδόμηση τής χριστιανικής αυτοκρατορίας. Μολοντί ο μοναχισμός υπήρξε μία διαρκής άντιστασιακή κίνηση μέσα στην χριστιανική κοινωνία ως άσκηση μέ ειρήνη καί άνιδιοτέλεια, δέν έμεινε εκτός τής κοινωνίας αλλά οικοδόμησε τόν δικό του πολιτισμό, τόν πολιτισμό τής έρήμου, καί επέδρασε ποικιλοτρόπως στον ευρύτερο πολιτισμό καί στή ζωή τής Έκκλησίας. 'Ωστόσο, καί οι δυό αυτές λύσεις στην ιστορία τής Έκκλησίας άποδείχθηκαν άνεπαρκείς καί άνεπιτυχείς. Προβλήματα επίσης έμφανίζει καί τό φαινόμενο τής θεοκρατικής ιδεολογίας για τή συγκρότηση του κράτους σέ μία ένιαία χριστιανική κοινωνία σέ σχέση καί άναφορά μέ τήν όντως έσχατολογική διάσταση του πολιτεύματος τής Έκκλησίας. Παρ' όλη τήν οικουμενικότητά του, τό βυζαντινό πολιτικό-έκκλησιαστικό πείραμα τής χριστιανικής κοινοπολιτείας υπήρξε ουτοπία καί συμβιβασμός. Δέν πέτυχε να ξεκλειδώσει τήν πύλη του χαμένου παραδείσου, γιατί μάλλον δέν υπάρχει έπίγειο καί ιστορικό κλειδί για να άνοίξει τά έσχατα τής Βασιλείας. Τά ιστορικά έπιτεύγματα δέν είναι ποτέ τελικά. «'Η ιστορία του Βυζαντίου ήταν τόλμημα καί άπόπειρα στή χριστιανική πολιτική. 'Ηταν άνεπιτυχές καί ίσως άτυχο πείραμα. Παρά ταυτα θά πρέπει να κριθεί μέσα στις δικές του συνθήκες»². Πάντως, αξίζει να έπισημανθεί τό ιστορικό καί πολιτισμικό παράδοξο, τό όποιο όρισμένοι άποκαλούν τελευταία βυζαντινή άναγέννηση· ενώ ή αυτοκρατορία ύστερα από χίλια περίπου έτη έχει σχεδόν καταρρεύσει, κατά τόν ΙΔ' αι. ή μυστική σκέψη, ή τέχνη καί ο πνευματικός πολιτισμός των βυζαντινων, δηλαδή ο πολιτισμός τής έρήμου, άγγίζει τό μέγιστο σημείο τής άνάπτυξής του³.

Μολοντί ο πολιτισμός μπορεί να λειτουργεί θεολογικά καί να εκφράζει πολι-

2. Γ. Φλωρόφοκου, *Χριστιανισμός καί πολιτισμός*, μτφ. Ν. Πουρναράς, έκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 99. Θ. Παπαθανασίου, *'Η Έκκλησία γίνεται όταν άνοιγεται*, Άθήνα 2008, σσ. 95-154. Πρβλ. Ρ. Tillich, *Theology of culture*, Oxford University Press, New York 1959.

3. St. Runciman, *'Η τελευταία βυζαντινή άναγέννηση*, Άθήνα '1980.

τιστικά τή ζωή τής Ἐκκλησίας, ὡστόσο ἡ μεταξύ τους σχέση εἶναι τελικά ἀντινομική καί διαλεκτική. Ἡ ἐπίδραση τοῦ πολιτισμοῦ στή θεολογία γίνεται ἐκδηλη, ἀφού πολιτιστικοί συντελεστές σαφῶς προσδιορίζουν τήν θεολογική ἐκφραση καί ἡ θεολογία ἀποτελεῖ πάντοτε *συνάφεια* μέ ἕναν τόπο καί μέ μία συγκεκριμένη ἐποχή. Ἡ θεολογία ἀποβαίνει τελικά ὁ γλωσσικός ρεαλισμός τής ἐκκλησιαστικῆς πίστεως καί ἡ πολιτιστική σάρκα τής ἀλήθειας. Ὡστόσο, ἡ Ἐκκλησία δέν κοιτάζει ὡς τέρμα καί κατάληξή τής τό ἱστορικό της παρελθόν, ὅσοδῆποτε θεμελιώδες καί ἔνδοξο κι ἄν ὑπῆρξε, ἀλλά στρέφεται μυστηριακά πρός τό μέλλον τής Βασιλείας. Ὑπό τήν προοπτική τῶν ἐσχάτων κάθε πολιτισμική καί ἱστορική διάσταση τής θεολογίας παραχωρεῖ τή θέση της στήν ἀλήθεια τής Βασιλείας. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στή βιβλική καί πατερική ἀντίληψη ἡ ἀλήθεια δέν προκύπτει ἀπό τήν ἀνάμνηση τοῦ παρελθόντος, ὅπως στήν πλατωνική παράδοση, ἀλλά ἔρχεται ὡς κατ' ἐξοχὴν γεγονός τοῦ μέλλοντος, «ἀλήθεια δέ ἡ τῶν μελλόντων κατάστασις»⁴.

Ὁ πολιτισμός δέν εἶναι ἀπό τήν ἴδια του τή φύση τελικός σκοπός ἢ ἔσχατο τέρμα τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ πολιτισμοί ἀκμάζουν καί παρακμάζουν στήν ἱστορική πορεία τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἐνθαδικότητα τοῦ πολιτισμοῦ προσδιορίζει τελικά τήν *διαλεκτική σχέση* θεολογίας καί πολιτισμοῦ ὑπό τό φῶς τής ἔσχατολογίας. Ὁ πολιτισμός ὡς ἔμπλεος κιβωτός κορυφαίων ἐπιτευγμάτων καί ἀξεπέραστων ἱστορικῶν κατακτήσεων τοῦ παρελθόντος ἐνίοτε γίνεται σαρκοφάγος ἢ νάρθηκας τής ἀλήθειας τής θεολογίας, ὅταν ἀπολυτοποιεῖται καί ἀντικαθιστᾷ σωτηριολογικά τήν Ἐκκλησία. Στήν πορεία τής Ἐκκλησίας οὐκ ὀλίγες ἰδεολογικές κατασκευές καί ἀγκυλώσεις συχνά καθηλώνουν ἐνδο-ἱστορικά καί ἐκκοσμικεύουν πολιτιστικά τήν ἔσχατολογική της προοπτική.

Χρειαζόμαστε, πράγματι, μία κριτική θεολογική θεώρηση τής ἱστορίας καί τοῦ πολιτισμοῦ. Δέν ὑπάρχει ἱστορία δίχως ἀνασκόπηση καί προοπτική. Τό τελικό νόημα καί ἡ πληρότητα τής ἀνθρώπινης ὑπαρξης δέν μπορεῖ νά προκύπτει μέσα ἀπό τήν ἀδιάκοπη ἐπανάληψη τής ἱστορίας. Ἐάν ἡ ἱστορία ἔχει κάποιο νόημα, αὐτό τό νόημα δέν εἶναι ἱστορικό ἀλλά θεολογικό. "Ὅτι ὀνομάζουμε φιλοσοφία τής ἱστορίας δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό θεολογία τής ἱστορίας⁵. Στήν πραγματικότητα, ὁ Χριστιανισμός ἤλθε στόν κόσμο ἀκριβῶς σέ μιά ἐποχή ἀγωνίας, σέ μιά ἀπό τίς πῶς κρίσιμες περιόδους τής ἱστορίας, στήν ἐποχή μιᾶς μεγάλης κρίσης τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ κρίση διαλύθηκε τελικά μέ τή δημιουργία τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ καί κατά τήν πορεία τής πραγματοποιήσεώς του, ὅσο κι ἄν αὐτός ὁ πολιτισμός φαινόταν, μέ τή σειρά του, πῶς ἦταν ἀσταθής καί ἀμφίβολος⁶. Ὁ Χριστιανισμός δέχθηκε τήν πρόκληση τοῦ ἑλληνιστικοῦ καί ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ καί τελικά ξεπρόβαλε ἕνα χριστιανικός πολιτισμός.

Οἱ χριστιανοί στήν Ἀνατολή καί τή Δύση ἀπέδειξαν ὅτι ἦταν δυνατό νά ἀφομοιώσουν καί νά ἀνανεώσουν γόνιμα καί δημιουργικά τήν πολιτιστική πορεία.

4. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Σχόλια*, PG 4, 137D.

5. H. Gouhier, *L'histoire et sa philosophie*, Paris 1952, σ. 128.

6. Γ. Φλωρόφσκυ, *Χριστιανισμός καί πολιτισμός*, ὁ.π., σ. 27.

Οι μεταφράσεις της Ἀγίας Γραφῆς στίς ποικίλες γλώσσες σαρκώνουν ἐκ νέου ἕναν διάλογο τῶν πολιτισμῶν. Τό ἴδιο ἀκριβῶς συμβαίνει καί σέ κάθε ἱεραποστολική κίνηση τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι χαρακτηριστικό γιά τήν ὀρθόδοξη Ἀνατολή ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμός τῶν Σλάβων ὑπῆρξε παράλληλα καί ἡ ἔναρξη τῆς πολιτιστικῆς τους ἱστορίας. Γιά τόν λόγο αὐτόν ἡ ἐπέτειος τῶν χιλίων χρόνων τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ρώσων ὑπῆρξε ταυτόχρονα καί γιορτή γιά τόν ἐκπολιτισμό καί τήν εἰσοδό τους στόν ἱστορικό χρόνο. Ἀξίζει νά ἐπισημάνουμε ὅτι μέ βάση τήν ἱεραποστολική ἐμπειρία τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἡ *διαπολιτισμικότητα* ὡς ἀνάδειξη, σεβασμός, πρόσληψη ἀλλά καί διάλογος πρός κάθε πολιτισμική ἑτερότητα δέν εἶναι κάποιο ἐρμηνευτικό κλειδί τῆς δικῆς μας εὐρηματικῆς ἐποχῆς ἢ ἕνα ἀκαθόριστο αἶτημα τῆς ὑστερης νεωτερικότητας, ἀλλά ἀποτελεῖ συστατικό στοιχεῖο τῆς βιβλικῆς ἱστορίας καί τῆς πορείας τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ γλώσσα τῆς θεολογίας καί τῆς λατρείας, ἡ θεολογία καί ἡ τέχνη τῆς εἰκόνας, ὅπως καί κάθε μορφή ἐκκλησιαστικῆς τέχνης παραμένει ἀνερμήνευτη δίχως τόν διάλογο θεολογίας καί πολιτισμοῦ. Ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας ὑφίσταται πάντοτε σέ σχέση καί ἀλληλεπίδραση μέ τό εὐρύτερο κοινωνικό καί πολιτισμικό περιβάλλον, ἀκόμη καί στήν πλέον ἐσχατολογική ἐκδοχὴ τοῦ χριστιανικοῦ πολιτεύματος, ὅπως ἀπαράμιλλα περιγράφεται στήν *πρὸς Διόγνητον ἐπιστολή*. Τό ἐσχατολογικό πολίτευμα τῶν χριστιανῶν, αὐτό τό «ἄλλο σύστημα πατρίδος» καί πόλεως, δέν ἐμπόδισε τόν Ὀριγένη νά δρέψει τούς καρπούς τῆς ἑλληνικῆς σκέψης καί νά οἰκοδομήσει τίς ἀπαραχῆς ἑνός ὀλόκληρου θεολογικοῦ συστήματος τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας στήν Ἀνατολή.

Ὅστόσο, στίς μέρες μας, μόλις εἶναι ἀνάγκη νά ἐπισημάνουμε ὅτι οἱ χριστιανικές Ἐκκλησίες δέν εἶναι πλέον ὁ ἐνεργὸς παράγοντας τῆς ἱστορίας, ἀλλά ὁ παθητικός καί δίχως ἐπιρροή θεατῆς τῶν ἀλλαγῶν καί τῶν γεγονότων. Οἱ χριστιανικές Ἐκκλησίες ἐμφανίζουν συχνά τὰ χαρακτηριστικά κλειστῶν καί στεγανῶν κοινοτήτων· παραμένοντας συνήθως στό περιθώριο τῆς ἱστορίας, συσπειρώνονται καί ἀναδιπλώνονται ὀλοένα καί περισσότερο στόν ἑαυτό τους. Οἱ ἐσωστρεφεῖς αὐτές τάσεις δέν ἦσαν ἄγνωστες στήν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας καί συνήθως χαρακτηρίζαν τίς διάφορες ἐσχατολογικές καί χιλιαστικές σέκτες πού περιφρονοῦσαν τόν κόσμο εἴτε ἐν ὄψει τοῦ ἐπικείμενου τέλους τῆς ἱστορίας εἴτε διότι ἀποσκοποῦσαν ἀποκλειστικά στήν ἀτομική λύτρωση καί σωτηρία ὡς ἀπόδραση ἀπό τόν κόσμο. Στίς μέρες μας, οἱ ἱστορικές Ἐκκλησίες, ἀντί νά ἐμπνεύσουν τήν ἐλπίδα καί νά ἀναμεταστρέψουν δημιουργικά τόν κόσμο πρός τήν πίστη, δίχως νά συμμετέχουν στίς ραγδαίες ἀλλαγές καί ἐξελίξεις τοῦ σύγχρονου κόσμου, ἀγωνίζονται ἀπλῶς νά διαγωνίσουν τήν θεσμική τους παρουσία καί νά διασώσουν ἕναν καταποντιζόμενο πολιτισμό τοῦ παρελθόντος. Οἱ κοινωνικές καί οἱ οἰκονομικές μεταρρυθμίσεις, ἡ ἀπελευθέρωση καί ἡ χειραφέτηση τῶν λαῶν καί τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἡ καταστροφική δρᾶση τοῦ ἐθνικισμοῦ καί τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, ἡ τεχνολογική πρόοδος, ὁ καταναλωτικὸς μηδενισμὸς καί ἡ καταστροφή τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἡ νέα τάξη πραγμάτων, κ.λπ. πραγματώνονται ἀπὸ παράγοντες τοῦ παρόντος κόσμου, ἀποκομμένους ἢ καί ἀντίθετους πρός τήν χριστιανικὴ πίστη.

Στήν εποχή μας, όσο ποτέ ίσως άλλοτε, προβάλλει ή εύθύνη τής χριστιανικής θεολογίας νά διαλεχτεί δημιουργικά, όπως είχε πράξει μέ δυναμικό τρόπο ο 'Απόστολος τών Έθνών Παύλος, μέ τήν πολιτιστική ποικιλομορφία του σύγχρονου κόσμου. Θά πρέπει, άσφαλώς, νά συνειδητοποιήσουμε πώς ή πολυπολιτισμική κοινωνία άποτελεί ήδη τό εύρύτερο κοινωνικό πλαίσιο γιά όλες τίς χριστιανικές έκκλησίες καί θεολογικές παραδόσεις. 'Ο Θεός τής 'Ορθόδοξης Παράδοσης δέν ταυτίζεται μέ έναν καί μοναδικό πολιτισμό, αλλά σαρκώνεται μέσα σέ κάθε ανθρώπινο πολιτισμό. "Αν ο πολιτισμός συνιστά σάρκωση τής αλήθειας τής 'Εκκλησίας μέσα στήν ιστορία, δέν χρειάζεται έξάπαντος νά αποβαίνει νάρθηκας καί σαρκοφάγος αύτης τής αλήθειας, μονοπωλώντας τήν πολιτιστική έκφρασή της στό διηνεκές. 'Η 'Εκκλησία δέν άντλεί τό είναι της από πολιτιστικές πραγματικότητες του παρελθόντος αλλά από τά έσχατα τής ιστορίας, από τή σχέση της μέ τή Βασιλεία. Τούτο σημαίνει ακριβώς ότι ή 'Εκκλησία δέν είναι ανάγκη νά στρέφεται μονοσήμαντα στό παρελθόν από ένα είδος πολιτιστικής αυτόάρκειας ή άναβάπτισης μέ τά κεκτημένα καί μεγαλειώδη άλλοτινων εποχών. Ούτε, άσφαλώς, νά έπιδεικνύει, λόγω θεολογικής άφασίας, πότε έσωστρέφεια καί άμηχανία, πότε άμυντική ή πολεμική διάθεση άπέναντι στίς νέες πολιτισμικές καί κοινωνικές πραγματικότητες, αλλά χρειάζεται νά διαλέγεται γόνιμα καί δημιουργικά μέ τό έκάστοτε παρόν, έξαιτίας ακριβώς τής έσχατολογικής της προοπτικής.

'Ο πρόσκαιρος καί μεταβατικός χαρακτήρας τής ιστορίας δέν αφήνει περιθώρια στήν 'Εκκλησία νά ταυτίζει τό όραμά της γιά τή νέα πολιτεία του Θεού, του ανθρώπου καί του κόσμου, μέ μία συγκεκριμένη έκφραση συλλογικότητας π.χ. τήν χριστιανική αυτοκρατορία, τό χριστιανικό έθνος ή κράτος, τή συγκεκριμένη φυλετική, γλωσσική ή πολιτιστική ιδιαιτερότητα κ.λπ. 'Η έμπειρία τής άρχέγονης 'Εκκλησίας, πού ενώ μάτωνα μέ τούς διωγμούς ζύμωσε πολιτισμούς καί λαούς, φανερώνει πώς μία όρθή θεολογική προσέγγιση του πολιτισμού είναι σέ τελευταία άνάλυση μία προφητική πραγμάτωση τής έσχατολογικής προοπτικής τής 'Εκκλησίας. 'Η σύγχρονη 'Ορθοδοξία όφείλει νά ξεπεράσει κάθε έπαρχιακό πνεύμα καί κλειστοφοβική νοοτροπία καί νά έπανεύρει, ως βασικά χαρακτηριστικά της, τήν οικουμενικότητα καί τόν κοσμοπολιτισμό.

Προτεραιότητες ενός γόνιμου διαλόγου μεταξύ θεολογίας καί πολιτισμού

Στίς μέρες μας, έξαιτίας τής κρίσης του πολιτισμού καί τής αποδόμησης τής φιλοσοφικής όντολογίας, όρισμένοι άναρωτιούνται κατά πόσο ή θεολογική γλώσσα τών Έλλήνων πατέρων τής 'Εκκλησίας, βαθύτατα συνδεδεμένη μέ τά όντολογικά έρωτήματα τής άρχαιοελληνικής σκέψης, μπορεί νά έκφράσει έπιτυχώς στήν εποχή μας τήν έκκλησιαστική πίστη. 'Αντίθετα, ή άπλή καί δίχως όντολογικές έννοιες γλώσσα τής βιβλικής αφήγησης είναι πολύ πίο κοντά στίς άνάγκες καί στήν κατανόηση του σύγχρονου ανθρώπου. 'Εδώ χρειάζεται νά έπισημάνουμε ότι τό

θεολογικό περιεχόμενο και ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου δέν εἶναι «οὐσιανισμός», ἀλλά συνιστᾷ ἔκφραση τῆς βιβλικῆς παράδοσης καί νοοτροπίας. Πρόσωπο σημαίνει τό σπάσιμο μιᾶς κλειστής καί «ἐσενσιαλιστικῆς» ὄντολογίας, ὅπως ὑπῆρξε ἡ ἀρχαιο-ελληνική ὄντολογία, τήν προτεραιότητα τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων ἔναντι μιᾶς ἀπρόσωπης οὐσίας, τήν φανέρωση τῆς ὑπαρξιακῆς ἀλήθειας γιά τό νόημα τῆς ζωῆς ὡς σχέσης ἀγάπης καί ἐλευθερίας.

Πρός αὐτή τήν κατεύθυνση, ἡ πρόσληψη τῆς πατερικῆς θεολογίας ἀπό τή σύγχρονη ὀρθόδοξη σκέψη σήμανε κατά τόν 20ό αἰ. μιᾶ νεοπατερική σύνθεση, ἰκανή νά διαλεχτεῖ μέ τίς ἀνάγκες καί τίς προτεραιότητες τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ. Καί πράγματι, ἡ σύγχρονη ὀρθόδοξη θεολογία εὐρίσκεται ἤδη σέ ἕναν γόνιμο καί δημιουργικό διάλογο μέ τή Δύση. Ὑπ' αὐτή τήν ἔννοια εἶναι μία σύγχρονη θεολογία, μία ὀρθόδοξη θεολογία, ἡ ὁποία, ἐνῶ ἔχει ἀνατολικές παραδοσιακές ἀφετηρίες καί προϋποθέσεις, ἀνοίγεται καί συζητᾷ διαλεκτικά μέ τά ἐρωτήματα καί τά προβλήματα τοῦ σύγχρονου δυτικῶν πολιτισμοῦ. Ἡ νεοπατερική σύνθεση τῆς σύγχρονης ὀρθόδοξης θεολογίας δέν πρέπει νά ἀποτελεῖ ἕνα κλειστό καί αὐτοεργμνεύμενο σύστημα, ἀλλά διαρκῶς εἶναι ἀνάγκη νά ἀφουγκράζεται, νά διαλέγεται καί νά προσλαμβάνει τά σύγχρονα ρεύματα τοῦ πολιτισμοῦ. Γιά παράδειγμα, ἂν ἡ ἔννοια τῆς εὐθύνης, ἡ ὁποία ἐπανέρχεται στό σύγχρονο φιλοσοφικό καί κοινωνικό στοχασμό, συναντᾷ καί διαλέγεται πιο εὐκόλα μέ τήν βιβλική ἀφήγηση, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἡ θεολογία τοῦ προσώπου εἶναι ἄσχετη καί δέν ἔχει νά ἐπιδείξει κανένα ἐνδιαφέρον γιά τήν ἠθική. Ἀντίθετα, ἡ θεολογία τοῦ προσώπου μπορεῖ νά διαμορφώσει ἕνα ἠθος τοῦ προσώπου πέρα ἀπό τή ρευστότητα καί τόν μεταβαλλόμενο χαρακτήρα τῆς ἠθικῆς, νά προσανατολίσει πρὸς μία ὄντολογική ἠθική. Αὐτό σημαίνει ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρχουν ἠθικές ἀρχές γενικοῦ κύρους πάνω ἀπό τά ἀνθρώπινα πρόσωπα καί ὅτι καμία ἠθική ἀξία δέν μπορεῖ νά δικαιολογήσει τή θυσία ἢ τήν ταπείνωση ἐνός συγκεκριμένου προσώπου, χάριν τοῦ γενικοῦ καλοῦ.

Κάθε ἄνθρωπος εἶναι δυνάμει εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ὡς ἐσατολογική πραγμάτωση τῆς ἐν Χριστῷ ὑπέρβασης τῆς φθορᾶς καί τοῦ θανάτου. Συνεπῶς, τό δίλημμα πού τίθεται σχετικά μέ τή γλώσσα τῆς πατερικῆς θεολογίας καί τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης εἶναι θέμα ἐρμηνείας καί νοηματοδότησης τοῦ Εὐαγγελίου στό ἐκάστοτε παρόν, στόν ἐκάστοτε πολιτισμό. Ἡ ὀρθόδοξη νεοπατερική σύνθεση ἀφίσταται ἀπό ἕναν προτεσταντικῆς ἔμπνευσης βιβλισμό ὡς στενὸ ἠθικισμό, ὅπως καί ἀπό κάθε νεορθόδοξο σχολαστικισμό ἢ φονταμενταλισμό, ὁ ὁποῖος συνθηματολογεῖ ἐν ὀνόματι τῶν πατερικῶν κειμένων. Ὅσον ἀφορᾷ τόν τελευταῖο, πρόκειται γιά μία ψευδομόρφωση τῆς πατερικῆς παράδοσης, ὅπου στή θέση τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ τῆς πειθαρχίας τῶν ἠθικιστικῶν κινήματων, ἡ νεοευσεβιστική αὐτή τάση προβάλλει τή νομική ἀπολυτοποίηση καί τή δικανική ἐκδοχή τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καί τοῦ γράμματος τῶν πατερικῶν κειμένων. Ἡ Ὀρθοδοξία ἐκλαμβάνεται ὡς «κανονική» ἀκρίβεια καί προσήλωση στό γράμμα τοῦ πατερικοῦ λόγου, μέ ἄμεσο ἀποτέλεσμα τήν ἰδεολογικοποίησή της καί τήν μετατροπή της ἀπό τρόπο ζωῆς σέ ἡχηρὸ σύνθημα.

Μέ πρόσχημα τῆ διάσωση τῆς Ὀρθοδοξίας ἀπό τήν αἵρεση, ἀπό τήν ἑτερό-

δοξη Δύση και τόν Οικουμενισμό, χαρισματικοί μοναχοί και λαϊκοί ανάλαμβάνουν ρόλο άστυνόμου και εισαγγελέα της Έκκλησίας. Στην έργώδη προσπάθεια της έλλαδικής Έκκλησίας νά συζητήσει θέματα λειτουργικής θεολογίας και πράξης, ώστε νά έκφράσει διά του τρόπου αυτού τό αίτημα γιά μία λειτουργική ανανέωση, οί ίδιοι σύλλογοι και οί ύποστηρικτές τους διατρανώνουν τήν άπόλυτη αντίθεσή τους, διοργανώνοντας «άντισυνέδρια» έναντίον κάθε παρόμοιας προσπάθειας. Μέ σύνθημα τήν αντίθεση τής Όρθοδοξίας πρós τή Δύση και τόν Οικουμενισμό, μέ τή σχεδόν παλαιοημερολογίτικη αντίπαλότητα πρós ότιδήποτε ή όποιοδήποτε έκφράζει ένδιαφέρον ή διαλέγεται μέ τά προβλήματα του σύγχρονου κόσμου, ή τάση αυτή άποβαίνει, ως μη ώφειλε, τό βατικάνειο *Defensor Fidei* και ή άληθής καθέδρα τής σύγχρονης Όρθοδοξίας.

Όστόσο, ή όρθόδοξη θεολογία δέν άποτελεί μία μεταφυσική και άσαρκη διδασχιά γιά τή ζωή του κόσμου και του άνθρώπου. Έχοντας στό έπίκεντρό της τήν όντολογία του προσώπου μέ καιρίες ύπαρξιακές συνέπειες, δέν συμμερίζεται τά φιλοσοφικά και θεολογικά συστήματα πού τέθηκαν στό περιθώριο άπό τίς ραγδαίες έξελίξεις κατά τή νεωτερική φάση του δυτικού πολιτισμού. Στην έποχή τής έκκοσμίκευσης ή όρθόδοξη θεολογία κομίζει μία τελειώς διαφορετική πρόταση ζωής άπό εκείνη πού κληροδότησε στόν σύγχρονο κόσμο ή μεσαιωνική θρησκευτική παράδοση τής Δύσης. Τό όντολογικό περιεχόμενο τής θεολογικής έννοιας του προσώπου είναι άνάγκη νά έπεκταθεί μέ έναν πρωτότυπο και δημιουργικό τρόπο στό έπίπεδο τής ανθρωπολογίας, γιά νά νοηματοδοτήσει στέρεα τήν άπόλυτη άξία του *άνθρώπινου προσώπου*. Η θεολογική προσέγγιση τής έτερότητας μπορεί νά έμπνεύσει έναν πολιτισμό του προσώπου, νά άπεγκλωβίσει τά άνθρώπινα δικαιώματα άπό τήν άτομοκεντρική και χρησιμοθηρική κατοχύρωσή τους, συνδέοντάς τα μέ τό ήθος τής κοινωνίας και τής έλευθερίας ενός άλλου κοινωνιοκεντρικού πολιτισμού'. Η νοηματοδότηση, όμως, του άνθρώπινου βίου, πέρα άπό τό άσφυκτικό πλαίσιο του πρακτικού μηδενισμού και του καταναλωτικού εύδαιμονισμού τής σύγχρονης κοινωνίας, προϋποθέτει έναν γνήσιο και άπροκατάληπτο *διάλογο* τής θεολογίας μέ τίς κατακτήσεις και τά άδιέξοδα τής νεωτερικότητας.

Άπέναντι στην άδιάκοπη καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος, μπροστά

7. Βλ. σχετικά Ί. Ζηζιούλας (Μητρ. Περγάμου), «Άπό τό προσώπειον εις τό πρόσωπον. Η συμβολή τής πατερικής θεολογίας εις τήν έννοιαν του προσώπου», στό συλλ. τόμο *Χαριστήρια εις τιμήν του Μητροπολίτου Χαλκηδόνος Μελίτων*, έκδ. Πατριαρχικού Ίδρύματος Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 287-323. Χρ. Πανναράς, *Τό πρόσωπο και ό έρωσ*, έκδ. Δόμος, Άθήνα 1987. του ίδιου, *Η άπανθρωπία του δικαιώματος*, έκδ. Δόμος, Άθήνα 1998. του ίδιου, *Όντολογία τής σκέσης*, έκδ. Ίκαρος, Άθήνα 2004. Στ. Παγκάζογλου, «Πρόσωπο και έτερότητα. Δοκίμιο γιά μία θεολογία τής έτερότητας», *Ίνδικτος* 21/2006, σσ. 87-125. Θ. Ζιάκας, *Η έκλειψη του ύποκειμένου. Η κρίση τής νεωτερικότητας και ή έλληνική παράδοση*, έκδ. Άρμός, Άθήνα 2001. Του ίδιου, *Πέρα άπό τό στόμα. Τό αίνημα τής έλληνικής ταυτότητας, γενική είσαγωγή*, έκδ. Άρμός, Άθήνα 2003. Του ίδιου, *Αυτοείδωλον έγενόμην... Τό αίνημα τής έλληνικής ταυτότητας. Ειδική είσαγωγή*, έκδ. Άρμός, Άθήνα 2005. Του ίδιου *Ό σύγχρονος μηδενισμός*, έκδ. Άρμός, Άθήνα 2008.

στis προκλήσεις της βιοτεχνολογίας και του πολιτισμού της τεχνούσης, δέν χρειάζομαστε άπλως έναν κώδικα ήθικης δεοντολογίας, αλλά μίαν άλλη στάση ζωής, μίαν άλλαγή νοοτροπίας και πολιτισμού, ή όποία θά μάς επιτρέψει νά κατανοούμε βαθύτερα και ένοποιητικά τήν φύση και τόν άνθρωπο. Έναντι του πολιτισμού της κατανάλωσης, του εύδαιμονιστικού μηδενισμού και της οικολογικής καταστροφής, χρειαζόμαστε έναν πολιτισμό μέ άλλην όντολογική θεμελίωση άπό τήν χρησιμοθηρική βελτίωση του βίου. Τό εύχαριστιακό και άσκητικό ήθος της Έκκλησίας, πέρα άπό μία τυποποιημένη και άπολιθωμένη θρησκευτική κατανόηση και άτομοκεντρική πρακτική, μπορεί νά σημάνει τελικά τήν υπέρβαση του άβυσσαλέου χάσματος και της καταχρηστικής άντιπαράθεσης μεταξύ ανθρώπου και φύσης. Ός πρόσωπο αλλά και μικρόκοσμος, πού συγκεφαλαιώνει στην ύπαρξή του τήν όλότητα της κτίσης, ό άνθρωπος μπορεί νά άπελευθερώσει τήν ύλη άπό τούς περιορισμούς της και άπό φορέα θανάτου και φθοράς νά τήν καταστήσει άθάνατη μέσα άπό τή σχέση και τήν κοινωνία μέ τόν Θεό. Ό άυτονομημένος άνθρωπος θά διαπιστώσει έμπρακτα ότι ή άσκηση δέν είναι άδράνεια, ύπαρξιακή κένωση και συναισθηματικός μηδενισμός, αλλά διαρκής πρόσληψη και μεταμόρφωση, όχι μιά άένα διάλυση και άνακύκλωση της φύσης, αλλά μιά έσχατολογία της μεταμόρφωσης του ανθρώπου, του κόσμου και της ιστορίας. Πρόκειται για μιά κατ' έξοχήν δημιουργική στάση του ανθρώπου νά προσλάβει και νά άνανεώσει τόν κόσμο, νά άπελευθερώσει τόν έαυτό του και τό φυσικό περιβάλλον άπό τά δεσμά της έγωκεντρικής άυτονόμησης και της φθοράς του θανάτου⁸.

Άν ή ιδέα της προόδου και της ιστορικότητας του ανθρώπου εισήχθη δυναμικά στη δυτική σκέψη και φιλοσοφία διά του Χριστιανισμού, ή νεωτερικότητα προχώρησε σέ ένα πρόγραμμα έκκοσμικευμένης έσχατολογίας θεμελιώνοντας τήν άυθυπερβατική διάσταση του ανθρώπου σέ μιά μηδενιστική νοηματοδότηση. Άκολούθως, ή μετανεωτερική κατάσταση δέν κήρυξε μονάχα τό τέλος των μεγάλων άφηγήσεων της φιλοσοφικής και θεολογικής παράδοσης αλλά και τό τέλος της ιστορίας. Στην έποχή της μαζικής δημοκρατίας, ή πανουργία της ιστορίας τείνει νά άκυρώσει τό περιεχόμενό της, ως περιπέτειας του ανθρώπου στό γίγνεσθαι, και νά γίνει ή άδιαφάνεια και ή άδράνεια των τεχνητών κατασκευών, νά γίνει ιστορία του κυβερνο-άνθρώπου, της τεχνητής νοημοσύνης και της βιοτεχνολογίας. Η έποχή μας γίνεται έποχή της άπιστίας, της άβεβαιότητας, της σύγχυσης, της άπελπισίας και, κυρίως, του μηδενισμού, ό όποιος προβάλλει ως ή νέα όντολογία πού κινεί τόν μετανεωτερικό μας κόσμο. Άλλά ό προορισμός του ανθρώπινου πολιτισμού δέν είναι άσχετος άπό τόν τελικό προορισμό του ανθρώπου. Η ιστορία δέν είναι τό «πανδοχείο» όπου παίζεται τό δράμα της ανθρώπινης μοίρας, αλλά έχει νόημα μόνον έπειδή πρόκειται νά φθάσει σέ ένα τέλος. Διαφορετικά, ή άτελεύτητη πρόοδος δέν έχει κανένα νόημα. Στην έποχή μας δέν χρειαζόμαστε μιά έκκοσμικευμένη έσχατολογία αλλά μιά νέα φιλοσοφία της ιστορίας, τήν όποία μπορεί

8. Βλ. Ί. Ζηζιούλας, (Μητροπολίτης Περγάμου), *Η κτίση ως Εύχαριστία, Θεολογική προσέγγιση της Οικολογίας*, έκδ. Άκρίτας, Άθήνα 1992.

νά έμπνεύσει μία αύθεντικά έσχατολογική θεολογία τής ιστορίας. Όταν ή ιστορία και ή ζωή του ανθρώπου φωτίζονται από τήν προοπτική των έσχάτων και του τέλους, ή ύπέρβαση τής διαλεκτικής ανθρώπου και ιστορίας, έλευθερίας και αναγκαιότητας δέν θά άποβαίνει τραγική ούτοπία και αύταπάτη⁹.

Άν είναι άλήθεια ότι κινούμαστε ταχύτατα πρός θρησκευτικά πλουραλιστικές κοινωνίες, τότε ένα από τά βασικά προβλήματα τά όποια θά άντιμετωπίσει στό προσεχές μέλλον ή Έκκλησία θά είναι ή πολιτιστική πρόσληψη και ή σχέση της μέ τήν κατάσταση πού ήδη διαμορφώνεται. Άλλωστε, ή ίδια ή έκκλησιαστική πίστη νοηματοδοτήθηκε κατά τό παρελθόν ποικιλοτρόπως μέσα από τήν καταλυτική επίδραση διαφόρων πολιτιστικών συνθηκών. Στο νέο περιβάλλον του πλουραλισμού, ή χριστιανική θεολογία καλείται νά διαλεχτεί δημιουργικά μέ τήν πολιτιστική και θρησκευτική ποικιλομορφία του σύγχρονου κόσμου. Όφείλει νά έπανεύρει τήν άληθινή οικουμενικότητα και άνεκτικότητά της, για νά προσπεράσει τή μισαλλοδοξία και τό φανατισμό. Τό ήθος του διαλόγου θά πρέπει νά διαποτίζει κάθε ένέργεια και δράση της. Ό φανατικός είναι εκείνος πού σφικταγκαλιάζει τήν άλήθεια τόσο πολύ, ώστε τελικά τήν πνίγει. Η άλήθεια, λοιπόν, δέν είναι ανάγκη νά έκλαμβάνεται ως δογματισμός και άποκλειστικότητα, αλλά ως έρμηνευτική πρόταση και δυνατότητα νά προσέλθει σέ διάλογο και σχέση μέ τόν άλλον. Ό κίνδυνος πού άπειλεί τή γνήσια θρησκευτική ζωή σέ όλα τά μήκη και τά πλάτη τής γής δέν είναι άλλος από τό φανατισμό και τή μισαλλοδοξία. Στην εποχή μας, όσο ποτέ ίσως άλλοτε, προβάλλει ή ευθύνη τής χριστιανικής θεολογίας νά διαλεχτεί δημιουργικά, όπως είχε πράξει μέ δυναμικό τρόπο ό άπόστολος των έθνών Παύλος, μέ τόν πολύπτυχο και πολυθρησκευτικό κόσμο μας.

Θά πρέπει, άσφαλώς, νά συνειδητοποιήσουμε πώς ή πολυπολιτισμική κοινωνία άποτελεί ήδη τό ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο για όλες σχεδόν τες χριστιανικές έκκλησίες και θεολογικές παραδόσεις. Η όρθόδοξη θεολογία ιδιαίτερα, πού έχει μίαν άλλη παράδοση στην ιστορική της διαδρομή και δέν βαρύνεται μέ μίαν κίμπεριαλιστική σχεδόν καταγραφή τής ιστορίας τής ίεραποστολής», όπως συνέβη στή χριστιανική Δύση, μπορεί νά συνεργαστεί δημιουργικά και νά προσανατολίσει πρός μία παγκοσμιότητα πού θά σέβεται τή διαφορά και τήν έτερότητα. Συνάμα, μπορεί νά κατανοήσει και αύτή ότι «ή άλήθεια δέν άποδεικνύει τόν έαυτό της θριαμβολογώντας βερμαλιστικά πάνω στις άλλες άλήθειες...». Ό Θεός τής Όρθόδοξης Παράδοσης δέν ταυτίζεται μέ έναν και μοναδικό πολιτισμό, αλλά σαρκώνεται μέσα σέ κάθε ανθρώπινο πολιτισμό.

Κατά τόν Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα¹⁰, ή πολιτιστική πρόσληψη είναι μία άπαίτηση του δόγματος τής ένανθρώπησης. Διά τής Έκκλησίας ό Χριστός

9. Βλ. Στ. Παγκάζογλου, «Φιλοσοφία τής ιστορίας και θεολογία τής ιστορίας», στόν συλλ. τόμο Όρθοδοξία και [Μετά-] Νεωτερικότητα, έκδ. Έλληνικού Άνοικτου Πανεπιστημίου, Πάτρα 2009, σσ. 7-77.

10. Βλ. τό καιριο θεολογικό άρθρο του μέ τίτλο «Τά σπουδαιότερα ζητήματα για τήν άποστολή τής Έκκλησίας στή νέα χιλιετία», Εύθύνη, τχ. 445/2009, σσ. 1-4.

είσέρχεται συνεχώς και πλήρως σέ κάθε πολιτισμό. Δέν εξαγιάζει καί δέν επικυρώνει ἕναν συγκεκριμένο πολιτισμό, καλώντας ἔτσι ὅλους τούς ἄλλους πολιτισμούς νά ἀσπαστούν τόν συγκεκριμένο αὐτό πολιτισμό. Ἄλλωστε, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει χριστιανικός πολιτισμός πού νά ἐφαρμόζεται στό ὄνομα τοῦ Χριστοῦ. Ἐκεῖνο, ὅμως, πού μπορεῖ νά ὑπάρξει εἶναι ἡ ἐπιτυχημένη καί κριτική πολιτιστική πρόσληψη τοῦ Εὐαγγελίου. Μιά τέτοια πολιτιστική πρόσληψη μπορεῖ καί πρέπει νά περιλαμβάνει ὅλες τίς μορφές ἐνός δεδομένου πολιτισμοῦ, ἀρκεῖ νά διατηροῦνται οἱ βασικές καί κρίσιμες διαστάσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως.

Στό τέλος τῆς νεωτερικότητας καί στό κατώφλι ἐνός νέου πολιτισμοῦ ἡ Ἐκκλησία, ἐφόσον θέλει νά ἀποφύγει τήν περιθωριοποίησή της, ὀφείλει νά διαδραματίσει πρωτεύοντα ρόλο σέ ἕναν σοβαρό διάλογο, παρουσιάζοντας ἐναλλακτική πρόταση γιά τή διαμόρφωση καί νοηματοδότηση τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ. Ἡ θεολογία ὡς ἡ προφητική συνείδηση καί κριτική εὐαισθησία τῆς Ἐκκλησίας μπορεῖ νά προσφέρει τίς θεμελιώδεις προϋποθέσεις, ὥστε νά διακρίνεται κάθε φορά μεταξύ τοῦ θεολογικά ἔσχατου καί σημαντικοῦ καί ἐκείνου πού μπορεῖ νά μεταβάλλεται μορφολογικά ὡς πολιτιστικός συντελεστής τῆς θεολογικῆς ἔκφρασης. Δίχως τήν θεολογική αὐτή συνειδητοποίηση, ἡ πολιτιστική πρόσληψη τοῦ Εὐαγγελίου διακινδυνεύει νά ἀποβῆ ἕνα πολύ ἐπισηφalus ἐγχείρημα.

